

Les partides d'Aigües i de la Vila que van passar al Campello

Durant els últims anys he estat investigant la geografia i la història de la Vila Joiosa i la Marina Baixa. Ací aporte uns resultats que trobe d'interés per al Campello, el veí del sud.

La frontera d'Almistrà

Un dels temes que he investigat és la delimitació exacta de la frontera entre els regnes de València i Múrcia que van fixar el 26-3-1244 a Almistrà el rei Jaume I el Conqueridor i l'infant de Castella futur Alfonso X el Sabio (Galiana 2011b).

Inicialment, i en el sector més pròxim a la mar de la frontera, que és el que ens ocupa ara, tota la conca fluvial del riu d'Aigües pertanyia al terme general o alfoç d'Alacant, i per tant del regne de Múrcia, i d'allí cap a Xàtiva i Dènia (termes de Relleu, Orxeta i Vilajoiosa), al regne de València (**Figura 1**). Els llocs d'Aigües i Busot s'esmenten com a dins del terme general d'Alacant.

La meua traducció del text llatí del tractat (Galiana 2010a) és:

Que el predit rei Jaume [...] declara, concedeix i divideix per a l'esmentat infant don Alfonso i els seus successors, perpètuament, el castell i vila d'Alacant amb tots els seus termes, i Aigües amb tots els seus termes, i Busot amb tots els seus termes, segons se'n va per terra i s'ix al port de Biar [...] l'infant don Alfonso [...] declara, concedeix i divideix [...] per a l'esmentat Jaume rei d'Aragó i els seus successors, perpètuament, el castell de Castalla amb tots els seus termes, i el castell de Biar amb tots els seus termes, i el castell d'Almistrà amb tots els seus termes, i tot el que és fins aquests castells d'Alacant, d'Aigües i de Busot, excepte tots aquests castells íntegrament amb els seus termes, com s'expressa més amunt, i tot el que és després del port de Biar cap a Xàtiva, cap a Dènia i cap a l'altra terra del regne de València, i tota l'altra terra que vaja entre els termes designats més amunt d'aquesta banda segons que l'aigua vessa cap a la part de València. I encara aquesta divisió procedeix fins al Xúquer

allà on el Cabriol entra al Xúquer, i des del Xúquer fins al mar, segons que es diu més amunt.

L'èmfasi és meu, com en els documents següents. Al *Llibre dels fets* de Jaume I ve la següent descripció:

Aquest fo lo partiment de les terres: que l'infant hagués Almansa, e Sarafull e el riu de Cabrivol, e nós que haguéssem Castalla, e Biar, e Relleu, e Seixona, e Alarc, e Finestrat, e Torres, e Polop, e la Mola que es prop d'Agues, e Altea, e tot ço que s'enserrava dins sos termes.

Alfonso X va delimitar l'alfoç d'Alacant en un document famós del 29-8-1252:

[...] a todos los pobladores del conceijo de la villa de Alicante, [...] doles et otórgoles que ayan por aldeas et por sus términos Noella [Novelda], et Azpe el Viejo [castell d'Asp Vell] et Azpe el Nuevo [Asp] e Nompot [Montfort] et Agost, et Busot, et Aguas. Et todo esto los do con todas sus villas e con todos sus castiellos et con todas sus rentas et con todos sus pedidos et con todos sus derechos et con todos sus terminos, con montes, con fuentes, con rios, con pastos, con entradas e con salidas e con todas sus pertinencias, asi como nunca mexor las hovieron en tiempo de moros, salvo ende si alguna cosa di por mis cartas en alguno destos lugares sobredicho fasta el dia de la era desta carta.

És de lamentar que els documents medievals no especifiquen el punt de la costa que servia de fita. Tanmateix, crec que és segur que es tractava de les Reixes. L'alt de les Reixes és clarament el punt més alt, amb 200 m d'altura, dels espadats de la costa entre el Campello i la Vila Joiosa, fàcilment visible a gran distància (**Figura 2**). I està al perímetre de la conca fluvial del riu d'Aigües. En realitat convindria diferenciar en la mateixa lloma "les Reixes" pròpiament dites (cim secundari a 188 m, anoment Reixes pels mariners pels profunds regalladors verticals que presenta, i que és la fita proposada) i "les Ratlles" (cim principal i

més a ponent, dit així per ser més visibles els estrats horitzontals que els regalladors).

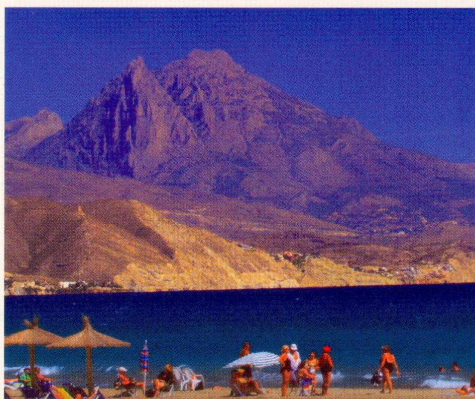
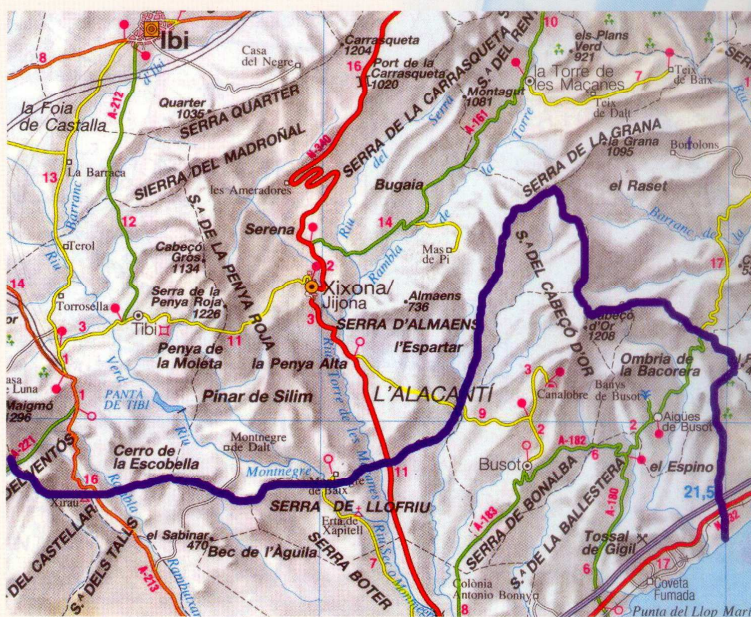
Una fita que sí que es menciona és “la Mola a prop d’Aigües”, que molts historiadors han tingut dificultat a identificar, però que és sense cap dubte la muntanyeta que hui coneixem com “el Cantal”, de 492 m d’altitud, en la fita entre Orxeta i Vilajoyosa en la proximitat d’Aigües, (Galiana 2009a). De fet, apareix en la documentació, en alguna ocasió, com “el Cantal de la Mola”. I clarament, per la seua forma característica, és un element dominant del paisatge dels voltants, molt pròxim a la delimitació de la conca fluvial del riu d’Aigües (que corre escassament a 3 Km d’allí) i damunt del millor pas natural entre l’Alacantí i la Marina, o camí del barranc de la Mola (que va d’Aigües a Orxeta). Precisament, la denominació “barranc de la Mola” s’ha conservat plenament en la tradició oral, fent una clara referència a la Mola, tot i que la gent ha deixat de saber que eixa Mola no era una altra cosa que el Cantal.

El 1296 Jaume II va incorporar Alacant al regne de València, i aquesta línia va deixar de ser frontera de regnes, però ha estat límit de corregiments i municipis, i de la diòcesi de València fins al segle XX.

La costa de l’extrem sud del regne de València corresponia al terme d’Orxeta. El 1300, Bernat de Sarrià va segregar la Vila Joiosa d’Orxeta (Galiana 2011a); en la carta pobla hi ha una delimitació de la nova població:

Volem, loam, é atorgam que sia terme apellat del dit Loch de Villajoyosa **així com parteix ab lo terme de Aygues, so es a saber del Alcantarella tro la mar**, é del Alcantarella així com es la senda davall la Mola tro al departiment del Cocó [...]

Tenim clarament que la fita litoral és entre Aigües (dins del terme general d’Alacant) i la Vila Joiosa. El Campello llavors no existia,

▲ Figura 1. La frontera d’Almísrà. Extrem sud de la frontera pactada el 1244 per Jaume I.

◀ Figura 2. El penyasegat de les Reixes. Vista des de la platja de Sant Joan. El Puigcampana al fons, en la vertical de les Reixes.

però estem parlant d’una regió (“entre la Cantarella i la mar”) que actualment forma part del terme campeller.

Alacant li lleva un tros a la Vila Joiosa

L’ajuntament d’Alacant va estar durant segles intentant incrementar el seu territori, a costa dels veïns, des d’Eix a la Vila Joiosa. Dueñas (1997) ho ha explicat amb molt detall, documentant uns amollonaments dels segles XVI, XVII i XVIII que van desencadenar

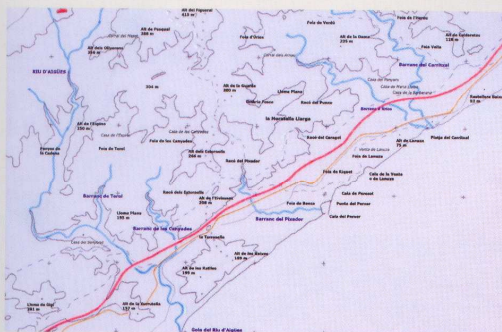

Figura 3. Toponímia de la zona d'estudi. Informació extreta de documents històrics i enquestes.

una cadena de litigis amb els ajuntaments veïns. El procés entre Alacant i la Vila obert el 1757, i les seues complicacions legals, es conserva en tres grossos lligalls que es troben respectivament a l'Arxiu Municipal d'Alacant (AMA, armari 14, llibre 11), a l'Arxiu del Regne de València (ARV, Escrivanies de Cambra de 1760) i a l'Archivo Histórico Nacional (AHN, Consejos, legajo 23096).

Aquest enorme conjunt de documents és molt ric en toponímia i detalls geogràfics, amb declaracions d'experts de diferents pobles i descripcions de recorreguts a peu per les fites. Aporte un parell de fragments de mostra.

[...] quedando a su favor [de la Ciutat d'Alacant] la parte del Barranco [d'Aigües] que mira hacia ella hasta un edificio antiquissimo que se advierte nombrado la Torrocella que es del tiempo de los Moros. Desde dicho edificio seguia la linea al Collado nombrado de els Estornells y desde este al otro nombrado els Porchets de Arnau y des-

de este a la eminencia del monte nombrado el Blanquinar y despues tomava linea recta al otro monte nombrado de la Alcantarella, quedando a la parte de Poniente el Monte llamado de la Mola [...]

[...] la villa [de Vilajoiosa] mi parte divide su término con el de esta Ciudad en la partida y cala del Percher, siguiendo la linea divisoria por lo que mira a la tierra a la inmediacion del mar por la eminencia del tossal apellidado la Torrocella y continua por la cordellera parte superior de los cerros hasta el Collado dels Estornells, en vista al ataxo y vereda de Aguas y tomando la misma linea por via recta sigue hasta el Tosal de la Moratella, el del Blanquinar y finaliza en la superficie y alto del Barranco de la Alcantarella, en cujos sitios y tosales se han visto y conozido por muchos años mojones divisorios en devida forma construhidos, que por la malicia desidia y descuido de las gentes se advierten arruinhados absolutamente y solo permenacen indicios y vestigios de algunos de ellos.

Figura 4. El Racó del Pixador. Al fons, les Reixes i la mar. A la dreta, l'alt dels Estornells. Vista des de l'alt de la Guarda.

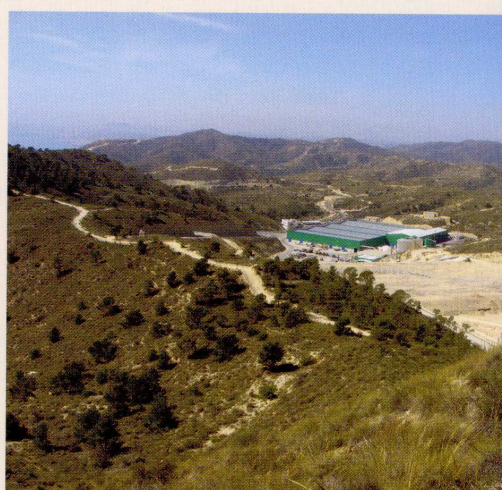

Figura 5. El collado dels Estornells. El macroabocador de la Marina ocupa la vall de les Canyades. Al fons, Alacant.

Sobre la ubicació dels topònims, consulteu el mapa adjunt (**Figura 3**). Alguns d'ells requereixen aclariments, que puc proporcionar a continuació.

* El tossal de la Torrosella deu ser el mateix que hui diem de les Reixes (amb l'eminència a 188 m), però vist des de terra. La Torrosella devia ser una torre d'època islàmica, que estaria ubicada per l'actual urbanització "el Poblet" o per la immediata pasarel·la de la N-332.

* La punta del Perxer és el lloc on hi ha les famoses obres paralitzades d'una urbanització il·legal; la cala del Perxer és on hi ha ara el portet dit de la Merced, i es coneix habitualment com cala de Baeza. *Ací perxer* significaria "pal de paller", per la forma de paller o cúpula del tossal que fa la punta.

* L'*atajo* és una senda que va des d'Aigües al Pixador, encara en ús.

* L'alt dels Estornells (264 m) tanca el Racó del Pixador per l'oest i separa el Pixador de la foia les Canyades (**Figura 4**). El *collado* dels Estornells és per on passa la senda esmentada (**Figura 5**).

* L'alt de la Moratella deu ser el conegut més tard com alt de la Guarda (299 m). En altres documents apareix una "Moratella Llargà", nom que s'aplicaria a la serra que tanca el Racó del Pixador per l'est, i que va de la Guarda a un altet dit la Moratella a tocar de l'autopista. (Hi ha altres "moratelles" en el terme de la Vila Joiosa. Tots fan referència a alts que semblen coronats per un mur de pedra.)

* El coll dels Porxets d'Arnau és el pas entre les Canyades i la foia d'Úrios. Els Arnau eren uns antics propietaris, naturals d'Aigües. Els "porxets" poden referir-se a unes xicotetes cavitats que hi ha per allí, formades per estrats de roca compacta formant voladís sobre masses de creta erosionades.

* L'alt del Blanquinar és el punt més alt de l'actual terme municipal del Campello, amb 455 m, cosa que no crec que siga coneguda pels campellers (**Figura 6**). Deu el seu nom a unes roques calcàries particularment blanques que presenta en el seu peu oest, el que llepa el riu

d'Aigües, i que són visibles a gran distància. En molts mapes se li ha posat el nom de "El Castellet", en un error flagrant perpetuat per còpies cartogràfiques no contrastades. En Aigües se'l coneix ara com "el Picatxo".

* Entre els Estornells i el Blanquinar hi ha una muntanya que als mapes figura amb el nom erroni "Alt de Verdú", i que en els documents es refereix com alt del Figueral (313 m).

* L'alt de l'Alcantarella, o de la Cantarella, ja cau entre Vilajoiosa i Orxeta, i és una mica més alt (495 m) que el propi Cantal (492 m); en els mapes porta sovint el nom erroni de "El Pantanet".

Sobre la toponímia de la costa, tinc un altre treball (Galiana 2009b).

La ciutat d'Alacant va aportar a l'amollonament del segle XVII un document en el qual es deia que el seu terme acabava al *Carrisa-lejo*, o Carritxal. Aquest document, suposadament datat el 1296, és fals, i segurament va ser confeccionat expressament, segons explique en altra banda (Galiana 2010b). Això, i l'estratègia equivocada de Vilajoiosa de reclamar més territori del que era el seu tradicional, com una mena de contraatac fonamentat en l'error de prendre "la Mola" com a sinònim de Cabeçó (refutat per molts testimonis), van determinar el resultat desfavorable a la Vila en el segle XVII i després de nou en el XVIII.

Figura 6. L'Alcantarella vista des del Blanquinar. Al fons, Aitana i Puigcampana.

Les partides objecte de disputa foren: el Volador, la Foia d'Úrios, la Foia de Verdú, part del Carritxal, la Foia de Lanuza, el Racó del Caragol, la Foia de Riquet, la Cala de Pere Sot, el Racó del Pixador, el Perxer i la Foia de Baeza. Totes tenien propietaris de la Vila i pagaven el delme al bisbat de València, entre altres arguments definitius de la seua assignació tradicional al terme de Vilajoiosa. Resulta molt aclaridor el mapa elaborat per al plet per l'ajuntament de Vilajoiosa el 1780 (Galiana 2010b). (L'ajuntament d'Alacant en va fer un altre, i tots dos es van contrastar, però s'ha perdut.)

El 1758 s'havien posat uns mollons de pedra a la gola del barranc del Carritxal, tan oposats pels veïns de la Vila que no van tardar ni dos setmanes en arrancar-los, per ordre del seu alcalde Marc Antoni Pérez. Poc després el jutge encarregat del cas va marxar, i a l'espera d'un jutge suplent que no va arribar fins al 1772, es va produir un fet de pel·lícula. El 16 de gener de 1760, a les 12 del matí, els pastors Vicent Romà i Jaume Rostoll estaven pasturant un ramat de 49 ovelles propietat de Jaume Aragonés en la partida del Racó del Caragol (**Figura 7**), dins les terres de Miquel Andreu (tot ells vilers). I llavors s'hi van presentar quatre homes armats procedents d'Aigües, un dels quals es deia Josep Verdú, decidits a expulsar el ramat d'aquestes terres (**Figura 8**). Un veí de la partida del Perxer va denunciar els fets a l'alcalde viler, l'esmentat Pérez, que va iniciar uns tràmits

legals i va empresonar Verdú. Tal fet és l'inici del litigi que consta a l'ARV, elevat a l'Audiència de València, i que més tard passaria, junt amb el procés d'*amojonamiento* seguit entre Alacant i Vilajoiosa (AMA), al Consejo Real de Castilla (AHN).

El Campello entra en escena

Com ha publicat Climent (1995), en el procés de formació de la població i terme municipal del Campello, el territori que es contemplava inicialment no arribava al riu d'Aigües (ni a Baranyes ni a Fabraquer). Les terres d'Ignacio Pérez de Sarrió es limitaven a "300 tahulles dites del Campello", en les quals el seu avi Nicolás Pérez de Sarrió va estimular l'assentament de colons des del 1702. En la concòrdia entre l'ajuntament d'Alacant i els pobladors de la partida del Campello del 9-11-1775 (AHPA, Protocols notarials de Bautista Alberola, P/6), el perímetre de la zona a segregar d'Alacant era el següent:

Por el sur o mediodía, el mar, empezando desde la Coveta Fumà, por oeste o poniente, con el río Seco hasta más arriba del molino de Iborra; y por el norte, desde dicho paraje por encima de la montaña de Cotoveta hasta encontrar el barranco de la Ballestera, y de allí en línea recta por encima de la sierra de Bassa, por el alto de Xixí, a la Coveta Fumà, por el que concluye el lindero de este en el mar.

Les segregacions durant el segle XVIII de Busot, Sant Joan i Mutxamel, i encara més

Figura 7. El racó del Caragol. Lloc dels fets del 1760. Al fons, el Perxer i la mar.

la d'Aigües el 1841 van ser complicades, per l'oposició de la ciutat d'Alacant. I quan es van dur a terme, als llocs segregats se'ls va assignar un terme menor que el seu tradicional. En el cas d'Aigües, només es va cedir un rodal al voltant de poble. Alacant va conservar un xicotet enclavament al cim del Cabeçó, d'uns 2 Km², amb el barranc Fort, naixement del riu d'Aigües (potser pel seu interès com a recurs hidràulic i/o forestal). I també va conservar el sector litoral d'Aigües, amb el case-riu d'Aigües Baixes (un grup de masos que tenia una certa importància i actuava com una xicoteta població), les Canyades i la gola del riu d'Aigües, inclosa la torre de guaita del segle XVI.

Però al segle XIX alguna cosa va canviar en l'economia del camp, de forma que ja no interessava a la ciutat d'Alacant mantenir la propietat d'aquestes àrides muntanyes a l'extrem de llevant del seu terme. Possiblement les pastures, per pobres que foren en aquests espartars, proporcionaven una modesta producció de carn i llet, que el progrés del comerç va tornar menyspreable. Per a sorpresa dels presents, l'ajuntament d'Alacant va fer una invitació al Campello a segregarse el 23-4-1898 (**Figura 9**). En la qual petició, aportada per Climent (1995) es diu:

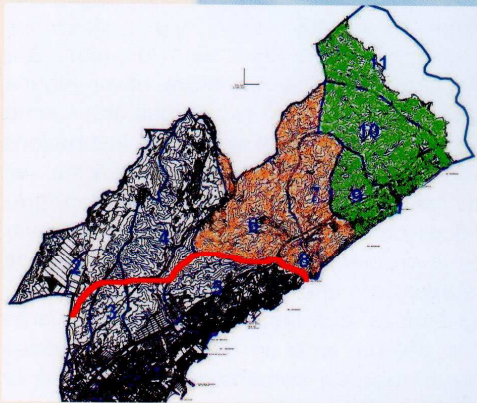
[...] deshaciéndose la capital de la provincia claramente de todos aquellos terrenos que no le ocasionaban ningún beneficio [...] partidas de Aigües Baixes, Fabraquer, Baranyes y el propio Campello.

En aquesta petició, l'argument que dona Alacant és que la segregació de Sant Joan deixava lluny el Campello i les altres partides dels serveis que havien de donar-se, i que caldria passar per Sant Joan per anar-hi. La qüestió és que el Campello es va trobar, quan es va segregat el 18-4-1901, sense demanar-ho, els retalls dels antics termes d'Aigües i Vilajoiosa que Alacant havia arrabassat als seus legítims propietaris tradicionals.

Quan he estat en Aigües, m'han informat alguns veïns de més edat, que hi ha hagut protestes i reclamacions continuades a Alacant per haver-se separat Aigües Baixes (el

Figura 8. El fet del Racó del Caragol. Assalt per uns homes d'Aigües enviats per Alacant a un pastor de Vilajoiosa, el 1760. Dibuix d'Ovidio Maestro (2010).

Figura 9. Partides afegides al Campello pel nord. El traç vermell indica la frontera nord inicial del Campello. Ombrejat de taronja el territori que pertanyia a Aigües; de verd, el de Vilajoiosa; en blanc, Cabrafic i Baranyes.

topònim no deixa lloc a dubtes) d'Aigües. El 2-12-1948 es va fer un amollonament de la fita Aigües-el Campello, en la qual els representants d'Aigües:

[...] manifiestan no estar conformes con el deslinde que se efectuó en el año 1897 [...] fundándose en que todas las fincas que quedaron en el entonces término de Alicante hoy de Campello de propietarios de Aguas debieron quedar en este término y como piensan hacer una reclamación oficial solicitando esto es por lo que no pueden dar su conformidad a la presente acta sin que conste su protesta oficial en ella [...]

Els amollonaments topogràfics de 1897 van afectar a totes les poblacions espanyoles (són els primers —i en moltes ocasions els últims— que s'han fet professionalment).

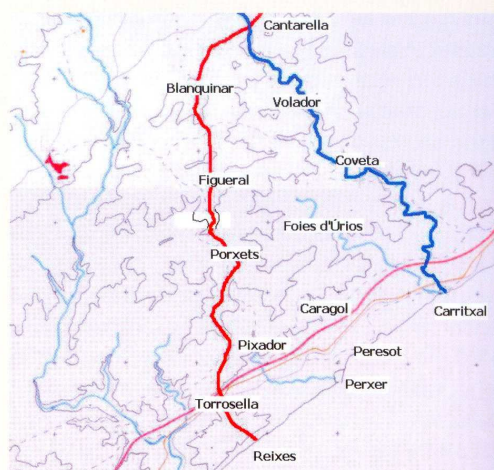
En els documents medievals, Aigües era l'última població del regne de Múrcia en la frontera del tractat d'Almísrà, i doncs havia d'arribar a la mar. L'alt de Xixí (251 m) i l'alt de la Xorru-tella (157 m), el que està travessat pel túnel de la N-332, són les fites naturals entre Aigües i el Campello. Els aigüesers solien anar a la costa del seu antic terme a prendre el bany (el dia d'acabar la parva). I a les Canyades hi havia un coto de caça famós, desaparegut en fer-se l'abocador de brossa de la Marina.

Quant a Vilajoiosa, les protestes van ser intenses durant el litigi abans esmentat en la segona meitat del segle XVIII. El 1-4-1807 es va declarar el sobreseïment del plet per falta de proves decisives per a una o altra part, tot i que considere que les proves són abrumadores a favor de Vilajoiosa (Galiana 2010b). Des del punt de vista legal, el sobreseïment deixava les coses com abans del plet: en el dubte (**Figura 10**).

Al llarg del segle XIX hi va haver alguna disputa menor, però es veu que al XX ja no es va pensar més en el cas i les institucions van acabar per oblidar-se. Els vilers no van dir res tampoc en les delimitacions topogràfiques del 1897. El que sí que va continuar és la propietat de les finques per veïns de la Vila. Com ara els descendents de la família Lanuza, que han donat nom a la venta i la partida, amb un dels quals, Francisco Mayor Bordes, comentàvem la situació fa uns mesos. Els propietaris solien quedar-se durant les temporades de cacera de perdiu i conill; en dona detalls Francisco Mas (2008). El Volador continua tenint un coto de caça important, de propietaris vilers. També hi ha recollecció d'espart i caragols.

Em consta que els actuals pobladors d'aquestes partides (les que eren d'Aigües i de la Vila) es queixen sovint a l'ajuntament del Campello per l'abandó relatiu a què les tenen sotmeses, quant a inversions i serveis. No és d'estranyar, en el sentit que des del Campello no han estat mai considerades com a cosa pròpia: estan lluny físicament i mentalment.

El 2005 l'ajuntament del Campello va fer un tràmit de confirmació de fites amb els ajuntaments veïns. Però, els equips municipals dels ajuntaments d'Aigües i de Vilajoiosa,

Figura 10. La zona en disputa amb la Vila. Desplaçament de la frontera entre Alacant i Vilajoiosa, des de la pactada a Almísrà (traç vermell) al barranc del Carritxal (traç blau), a costa del terme de Vilajoiosa.

ignorants de la realitat històrica dels seus pobles, van deixar escapar l'ocasió de rectificar les fronteres municipals per adaptar-les a les tradicionals.

Agustí Galiana

President de l'Associació d'Estudis de la Marina Baixa
agusti.galiana@gmail.com

Bibliografia

- Remedios de los Àngeles CLIMENT CLEMATES (1995) *El Campello, mi pueblo*. Autoedició, el Campello.
- María Carmen DUEÑAS MOYA (1997) *Territorio y jurisdicción de Alicante: el término general durante la edad moderna*. Diputació d'Alacant.
- Agustí GALIANA SORIANO (2009a) "Topònims antics problemàtics de la Vila i voltants" *Revista de festes de Santa Marta* (Vilajoiosa), p. 250-257.
- (2009b) "Descripcions antigues de la costa de la Marina Baixa" *Sarrià* **2**: 4-45.
- (2010a) "L'extrem sud de la Marina: recuperació de la toponímia antiga" *Sarrià* **3**: 6-23.
- (2010b) "La Vila contra Alacant: el final del procés" *Revista de festes de Santa Marta* (Vilajoiosa), p. 246-249.
- (2011a) "La fundació de Vilajoiosa per Bernat de Sarrià". *Sarrià* **6**: 4-38.
- (2011b) "La frontera d'Almísrà acabava a Vilajoiosa" *Revista de festes del Camp de Mirra*, p. 47-55.
- Francisco MAS LLORCA (2008) *Relatos con cuchara*. Autoedició, Vilajoiosa.